

ТКАНИННІ ЕЛЕМЕНТИ ПОБУТУ В ПЕЙЗАЖНІЙ МЕТАФОРИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті запропоновано огляд найбільш уживаних тканинних елементів побуту в пейзажній метафоричній українських письменників другої половини ХІХ століття: І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, раннього М. Коцюбинського; виділено панівні властивості позначуваних тканинними елементами предметів об'єктивної дійсності, котрі лягають в основу метафоризації; окреслено лексичний і граматичний контекст уживання аналізованих одиниць.

Ключові слова: тканинний елемент побуту, метафора, пейзаж, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, ранній М. Коцюбинський.

The article offers an overview of the most used tissue elements of everyday life in the landscape metaphors of Ukrainian writers of the second half of the 19th century – I. Nechuy-Levytsky, Panas Mirny, early M. Kotsyubynsky; dominant properties of real objects marked by tissue elements are highlighted; the lexical and grammatical context of tissue elements is outlined.

Key words: tissue element of everyday life, metaphor, landscape, I. Nechuy-Levytsky, Panas Mirny, early M. Kotsyubynsky.

Співіснування української реалістичної традиції з романтичною, активне звернення до фольклорних джерел та інші чинники призводять до специфічного характеру одного з облич українського реалізму, котре можна окреслити як етнографічне. За С. Єсельчиком, оскільки українські громади навіть політично

безвинну, суто культурницьку діяльність мусять провадити не-легально, то простір національних і опозиційних жестів починає обмежуватися власним домом, одягом, стравами, напоями тощо, котрі набувають статусу важливого «комунікативного коду» [1, с. 20–21]. Звідси абсолютно логічно впливає те, що елементи побуту стають вплетеними і в об'єкт змалювання, і в засоби зображення, і в метафорику художніх текстів: це і вияв власної ідентичності, і апелювання до автентичного зображального інструментарію, і водночас документальне фіксування найближчого оточення.

Пейзажну метафорику, котра містить яскраві тканинні елементи побуту, можна віднайти в текстах зокрема І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного й раннього М. Коцюбинського. Фактично, у нашому дослідженні буде зроблено огляд зазначених елементів саме в контексті пейзажної школи І. Нечуя-Левицького, оскільки два останні автори на початкових етапах своєї творчості беруть за взірця саме цього письменника.

Першою метафорично опрацьованою одиницею, що ми її розглянемо, стане **«килим»**: «Дорога слалась по зеленому степу широким килимом між двома окопами...» [1, с. 177] (підкреслення тут і далі моє. — В. Ш.); «Поле — що безкрає море — скільки зглянеш — розіслало зелений килим, аж сміється у очах» [6, с. 35]; «А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелється килим ясно-зеленого вівса...» [2, с. 37]; «Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці» [2, с. 37]; «А недужий... споглядає на сей світ хороший, на сей степ широкий, немов килим квітчастий...» [2, с. 198–199]; «...Розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом...» [5, с. 322]. Нерідко аналізований об'єкт виступає в порівняннях, що виражено не лише крізь відповідні порівняльні сполучники, а й крізь орудний відмінок іменника.

Фактично в усіх наведених прикладах фігурує лексема *широкий*, саме ця властивість килима виведена на передній план. Часто до одиниці прив'язано флорономени (*гречка, ярина, овес* та ін.). Серед кольоративів першість надано зеленій барві. Із цього всього випливає те, що найчастіше з «килимом» автори порівнюють поля, лани або великі масиви зелені. Є випадки акцентування на такій рисі килима, як наявність певного візерунка, тоді тканинний елемент побуту корелює з квітами.

Другий елемент у нашому аналізі – **«стрічка»**: «На селі де-не-де червоно світилися вікна, а за селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники» [3, с. 20]. Натрапляємо на розглядуваний елемент не лише в художніх творах, а й в епістолярії письменників: «Над деревами биндочка неба, мов блакитна дорога» [4, с. 93]. Провідними рисами стрічки, котрі лягають в основу метафори, стають вузькість, довгість, еластичність, хвилястість. Найчастіше елемент виринає в контексті порівняння з річкою, що асоціативно прив'язує стрічку до водних об'єктів: «Долиною повилася річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву» [2, с. 37]; «Внизу, по долині, вилася Рось по зелених луках, як синя стрічка по зеленій сукні» [10, с. 186]; «Сула вилася нанизу срібною стрічкою по зелених лугах, по сіножатях, по густих очеретах» [8, с. 20]. Є випадки порівняння стрічок зі снігом або сонячним промінням: «Над лісом од сонця тяглися неначе довгі стьожки та стрічки, виткані з світла й золота» [9, с. 302]; «На самий сніг по обидва боки дороги позвішувались ніби довгі білі зависи та гірлянди з широких білих стрічок...» [10, с. 203]. Найбільш уживаними кольоративами є холодні відтінки: синій, блакитний, срібний, зелений. Із синтаксичного боку «стрічка» може виступати додатком або обставиною (нерідко з вираженням крізь орудний відмінок, завдяки його яскравій порівняльній семантиці), а також головним членом речення (часто ускладненим порівняльними сполучниками).

Третій аналізований елемент – **«скатерть»** («скатертина», «скатерка»): «Уся зелена степова скатерть, скільки можна було скинути оком, була ніби заткана квітками...» [11, с. 177]; «...А там знов яри розстелялись перед її думою, неначе розгорталась квітчаста скатерть перед очима» [7, с. 352]; «На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою» [2, с. 99]. За вираженням і головним комплексом визначальних рис «скатерть» дуже наближена до «килима». Вона фігурує у двох ключових аспектах: 1) як поле або великий масив зелені (лексеми «зелений», «степовий», «затканий», «квітчастий», «квітки»); 2) як щось, укрите снігом (тут утілено яскраву побутову семантику – скатерть як елемент затишного, вишуканого, домашнього застілля – звідси й кольоронім «білий»).

Четвертий елемент, котрий ми розглянемо, – **«пояс»**: «В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси з срібла. Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі» [9, с. 172]. У наведеному прикладі з І. Нечуя-Левицького «зелений пояс» (вузька довга ділянка) виступає тлом для рядів білих хат, котрі наближуються до срібних прикрас, перлів. Фіксуємо ще такі приклади метафоричного опрацювання «пояса»: «А там далі за річкою, що обставилася стіною темнозеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами...» [5, с. 322]; «Він слідив за ними, як вони (хмари диму. – В. Ш.) згорталися у клубки, як розгорталися, розстелялися довгими поясами... Сонце якраз ускочило у вікна, і його ясне проміння золотило ті сизі клубки диму, переливалося у його довгих поясах різними цвітами, різними кольорами» [5, с. 92]. В останньому прикладі з Панаса Мирного з «поясами» корелюють клуби диму, що з боку образності є доволі незвичним; якраз цей зразок може переконливо свідчити про особливий світогляд розглядуваних авторів, що в ньому ваго-

ме місце посідають етнографічні елементи, зокрема тканинний побут.

Деякі тканинні елементи побуту вже набули статусу стертих метафор, що говорить про поступове входження відповідних одиниць у пласт загальнонавживаної лексики. У цьому ракурсі можна навести **«рукав»**. У «Словнику української мови» в одинадцяти томах другим значенням лексеми «рукав» є: «Водяний потік, що відійшов у бік від головного русла; відгалуження ріки» [12]. Як приклад уживання якраз наведено речення з І. Нечуя-Левицького: *«Коло самого Канева Дніпро протікає двома рукавами, якраз так, як коло Києва»*.

Отже, ми розглянули такі тканинні елементи в пейзажній метафорі українських письменників XIX століття, як «килим», «стрічка», «скатерть» і «пояс». Якщо «килим» за набором ключових пов'язаних лексем і образів корелює зі «скатеркою», то «стрічка» — з «поясом»: перші дві одиниці, як правило, асоційовані з великим масивом зелені; вирізняльною рисою «скатерті» є схильність авторів до порівняння її із засніженою землею, що надає «скатерті» яскравого зв'язку із білим кольором (семантика охайності; асоціація із домашнім застіллям, затишком); визначальною ознакою «килима» й «скатерті» також постає візерунковість. Головними аспектами «стрічки» й «поясу» стають хвилястість, гнучкість, велика довжина. Прикметно, що «стрічку» часто прив'язано до водних об'єктів, натомість «пояс» виступає більш універсальним образом. Із синтаксичного боку зазначені елементи фігурують у ролі додатка або обставини (нерідко з вираженням крізь орудний відмінок, завдяки його яскравій порівняльній семантиці), або головного члена речення (часто ускладненого порівняльними сполучниками). З наведеного аналізу випливає те, що елементи побуту, зокрема тканинного, глибоко врастають у мислення, лексикон й образний запас авторів другої половини XIX століття, ілюструючи унікальність художнього світогляду того часу.

Список використаних джерел

1. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ : КІС, 2010. 267 с.
2. Коцюбинський М. Твори в семи томах / [редкол. : О. Є. Засенко (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1973–1975. Т. 1. Повісті. Оповідання (1884–1897) / упоряд. та прим. В. В. Яременка. 1973. 404 с. : іл.
3. Коцюбинський М. Твори в семи томах / [редкол. : О. Є. Засенко (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1973–1975. Т. 2. Повісті. Оповідання (1897–1908) / упоряд. та прим. М. С. Грицюти. 1974. 384 с. : іл.
4. Коцюбинський М. Твори в семи томах / [редкол. : О. Є. Засенко (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1973–1975. Т. 5. Листи (1886–1904) / упоряд. та прим. Н. О. Шиної. 1974. 430 с. : іл.
5. Мирний П. Зібрання творів у семи томах / [редкол. : М. Є. Сиваченко (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1968–1971. Т. 1. Повісті та оповідання / упоряд. та прим. М. Л. Мандрики та К. М. Секаревої. 1968. 605 с. : іл.
6. Мирний П. Зібрання творів у семи томах / [редкол. : М. Є. Сиваченко (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1968–1971. Т. 2. Хіба ревуть воли, як ясла повні? / упоряд. та прим. М. Л. Гончарука. 1969. 458 с., іл.
7. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах / [редкол. : Н. Є. Крутікова (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1965–1968. Т. 1. Прозові твори / упоряд. та прим. М. Л. Гончарука. 1965. 390 с. : іл.
8. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах / [редкол. : Н. Є. Крутікова (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1965–1968. Т. 7. Прозові твори / упоряд. та прим. Н. І. Чорної та М. С. Грицюти. 1966. 374 с. : іл.
9. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря. Кайдашева сім'я: Повісті / передм. Н. Крутікової. Київ : Дніпро, 1987. 351 с. : іл. (Б-ка української класики «Дніпро»).
10. Нечуй-Левицький І. С. Старосвітські батюшки та матушки: Повість-хроніка / іл. художника Базилевича. Київ : Дніпро, 1985. 356 с. : іл.
11. Нечуй-Левицький І. Твори в двох томах / [редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1985–1986. Т. 1. Повісті та оповідання. П'єса / упоряд. та прим. В. Я. Пипченко. 1985. 638 с.
12. Словник української мови (Академічний тлумачний словник в 11 томах). URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 23.05.2024).